

הנחת תפילין: "וקשרתם" או "והיו"?

שמחה טייטלבוים

מבוא

בארבע מקומות בתורה מוזכר הציווי להניח תפילין: בפרשת "שמע" (דברים ו, ח), בפרשת "והיה אם שמוע" (שם יא, יח), בפרשת "קדש לי כל בכור" (שמות יג, ט) ובפרשת "והיה כי יביאך" (שם, טז). בשני המקורות הראשונים לשונות הפסוקים הם: "וקשרתם לאות על ירך", "וקשרתם אותם לאות על ידכם", ואילו באחרונים נאמר: "והיה לך לאות על ירך", "והיה לאות על ידכה".

השוני בין הלשונות הביא את האחרונים להתלבט האם קשירת התפילין על היד היא חלק בלתי נפרד ממצות הנחת תפילין, או שהקשירה אינה אלא הכשר מצוה, והמצוה היא שהתפילין יהיו מונחות עליו, אף אם זה נעשה שלא על ידי קשירה¹.

כדי להבהיר את ההבדל בין שתי האפשרויות, אציין שני מקרים שההלכה בהם עשויה להשתנות על פי הצדדים הנוכחים:

א. נפסק בשו"ע (א"ח כז, ב) שאסור שיהיה דבר חוצץ בין התפילין לבשרו. לפי זה פשוט שמי שהניח תפילין על גבי דבר חוצץ - לדוגמא, שרוול - צריך להסיר את החציצה. אולם, אם המצוה בתפילין היא לקשרם על היד, במקרה כזה צריך להסיר את התפילה ולהניחה מחדש, שהרי הוא קשר את התפילה על גבי חציצה, ולאחר שהסיר את החציצה התפילה היתה מונחת מאליה על ידו. ומאידך, אם הקשירה אינה חלק מהמצוה, והמצוה היא רק שהתפילין יהיו מונחות על זרועו, אין צורך להניח את התפילה מחדש².

ב. אם הקשירה היא חלק מהמצוה, יש לאסור לאשה להניח לאיש על ידו, שהרי היא אינה בכלל המצוה ואינה יכולה להיות שליחה שלו לקיום מצות הקשירה³,

1 בלשונם של האחרונים: האם המצוה היא להניח תפילין, או שהתפילין תהיינה מונחות.

2 בשו"ת הר-צבי לרב צבי פסח פרנק (א"ח סימן כג) דן בשאלה זו, ואביא את דבריו בהמשך.

3 אמנם עיין בשו"ת מהר"ם שיק (א"ח סימן טו) שאשה היא בכלל מצות תפילין שהרי היא יכולה מעיקר הדין להניח ולברך כמו בכל מצות עשה שהזמן גרמה, כנפסק ברמ"א (א"ח תקפט, ו). ודבריו תמוהים ביותר, שלכאורה דבר פשוט הוא שמי שאינו מחוייב בדבר מעיקר הדין אינו יכול להוציא את המחוייב ידי חובתו. ועיין בשו"ת שבט הלוי (ח"א סימן ח) שהקשה על מהר"ם שיק ודחה את דבריו.

אבל אם המצוה היא רק שהתפילין יהיו מונחות עליו, יש להתיר לאשה להניח לאיש⁴.

במאמר זה אדון בדברי הראשונים אשר מדבריהם ניתן להסיק על דעתם בסוגיה זו, ומתוך כך אציע הכרעה הלכתית במחלוקת אחרונים זו.

המעשה באשת החבר

אחד המקורות המרכזיים הנוגעים לענייננו נמצא בדברי הגמרא במסכת עבודה זרה (דף לט.): "וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר: מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והייתה קושרת לו תפילין על ידו, נשאת למוכס והייתה קושרת לו קשרי מוכס על ידו". לכאורה מפורש כאן שאשה יכולה לקשור תפילין על זרועו של איש, וממילא אנו מוכרחים לומר שהקשירה איננה מגוף המצוה, שאם הייתה הקשירה מגוף המצוה לא היתה האשה יכולה לקשור את התפילין⁵.

4. עיין בשו"ת ציצן אליעזר (חלק יג סימן ז) שדן בשאלה זו לאור הצדדים שהזכרנו.

לכאורה היה מקום להסתפק בזה גם כאשר איש מניח תפילין על ידו של איש אחר, שהרי אי אפשר לקיים מצוה המוטלת על גופו של האדם באמצעות שליח (כגון אכילת מצה ונטילת לולב), ואם הקשירה היא חלק מהמצוה, לכאורה לא ניתן למנות שליח שיקימה עבור המניח! אבל באמת נראה שניתן למנות שליח לצורך הקשירה אפילו אם היא חלק מהמצוה, לפי שהמפרשים הסבירו את העובדה שלא ניתן למנות שליח למצוות שבגופו בשני אופנים:

א. בתוס' רי"ד במסכת קידושין (מב: ד"ה שאני התם) כתב שהטעם הוא מפני שהמצוה אינה נקראת כלל על שמו, שהרי אם חברו ישב בסוכה עבורו או יטול לולב עבורו נמצא שהוא לא מעורב בדבר כלל, אבל במצוות שאינן בגופו, יש לו שייכות כלשהי למצוה: בגיטין - שמו נכתב בגט, בקידושין - האישה מתקדשת לו, בתרומה - התרומה ניתנת מפירותיו, וכן על זה הדרך.

ב. ובקצות-החושן (סימן קפ"ב ס"ק א') כתב שאדם יכול למנות שליח רק לצורך ביצוע פעולות, אבל לא ניתן לגרום לגוף השליח להיות בגופו. ולפיכך השליח אינו יכול להתעטף בציצית עבור משלחו, שאע"פ שהוא יכול לצעזעז עבורו את פעולת ההתעטפות, מ"מ הוא אינו יכול להחשיב את גופו כאילו הוא הגוף של משלחו, ונמצא שהטלית אינה מונחת על גוף המשלח. וכן על זה הדרך בשאר המצוות שבגופו.

לפי ההסברים האלה נובל לומר, שאם גם קשירת תפילין היא חלק מהמצוה, מ"מ ניתן למנות שליח לעשותה; שאם הבעיה במינוי שליח בשאר מצוות שבגופו היא שאין קשר למשלח, כאן ישנו קשר מובהק, שהרי התפילין נקשרים על גופו, ואם הבעיה היא שהשליח אינו יכול להעמיד את גופו תחת גוף המשלח, כאן אין צורך בכך, שהרי התפילין נקשרים על זרועו של המשלח עצמו.

נמצא לפי המתבאר שמותר לאיש להניח תפילין על זרועו של איש אחר אפילו אם יש מצוה בקשירה, שהקושר הוא שלוחו של המניח והרי זה כאילו המניח קשר את התפילין בעצמו. וכך מפורש בדברי תרומת הדשן שאביא בהמשך.

5. לכאורה ניתן היה לדחות שאין כוונת רבי שמעון בן אלעזר לומר שהיתה קושרת את התפילין על זרועו, אלא כוונתו לומר שהיא היתה קושרת עבורו את קשרי התפילין - דהיינו הקשר שבצורת ד' בשל ראש ושבצורת י' בשל יד, ורצה לומר שהיא היתה מכינה עבורו את התפילין כדי שהוא יוכל להניחן. ולפי זה

אבל בדברי הגהות-מיימוניות בהלכות ציצית (פרק א ס"ק ט) ניתן לראות שאין ראייה זו מוכרחת, וזה לשונו: "והא דסוף פרק עד כמה (בכורות ל:) ושיליה אין מעמידין (עבודה זרה לט). מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והיתה קומעת לו תפילין על ידו, לא היתה קושרת, אלא מסייעת לו לקושרם. אי נמי לא נאסר לאשה אלא תיקון הדבר כגון כתיבה ותיקון הציצית ואיגוד הלולב, אבל קשירה לאו תיקון המצוה ומציא למיעבד"⁶. נמצא לפי דברי ההגהות מיימוניות שיתכן שאשתו של אותו

יתפרש הביטוי "על ידו" במשמעות של "בשבילו", וכמו שמצאנו בכמה מקומות, כגון במשנה במסכת בבא מציעא (ו, ו): "קצץ אדם על ידי עצמו, על ידי בנו ובתו הגדולים וכו'". יש להוכיח הבנה זו מהסמיכות לכך שנישאת למוכס והייתה קושרת קשרי מוכס על ידו, ושם נראה בבירור שהכוונה היא "בשבילו", שהרי לא מסתבר שהכוונה היא שהיתה קושרת את קשרי המוכס על זרעו. ואף על פי שבגמרא במסכת גיטין (מה:) למדו שאשה פסולה לכתוב תפילין, והרמב"ם בעקבות כך פסק (תפילין ג, טז) שהוא הדין שאסור לה להתעסק בעשייתן שהרי יש בהכנתם כתיבה דהיינו השין של הבית של ראש. מ"מ כבר כתב על זה הפמ"ג (סימן לט, משבצות זהב ס"ק ב) שדווקא בעשיית השין אשה פסולה מדאורייתא, אבל בשאר ההכנה הפסול הוא רק מדרבנן, וממילא יש לומר שמעשה זה קודם גזירה היה. (ועיין בהערה הבאה שנוביא חיוק לסברת הפמ"ג מדברי ההגהות מיימוניות). ולפי הביאור הזה אין דברי רבי שמעון בן אלעזר נוגעים כלל לנדון שלנו. אבל באמת מפשט לשונו של רבי שמעון בן אלעזר משמע שהיתה עושה כן בכל יום, וכן דקדקו הראשונים מלשונו, בהקשר אחר (התוס' במנחות לו. ד"ה משעת הנחה; הרא"ש בהלכות קטנות, הלכות תפילין סימן יג). בנוסף, ברייתא זו נשנתה גם כן במסכת כלה רבתי (א, ה), ובמהדורת היגר שם (עמוד 176) הגירסה היא "והיתה קושרת לו קשר של תפילין על ידו **בכל יום**", וברור שאם היתה עושה כן בכל יום מוכרחים לומר שהכוונה היא לקשירת התפילין על הזרוע ולא על הכנתם לצורך מצווה.

6 הדברים מובאים בהקשר לדברי ר"ת שלמד מהדין שאשה פסולה לכתוב תפילין שיש לפסלה גם כן בכל הכשר מצוה שהיא אינה שייכת בה, כגון עשיית ציצית. בהגהות מיימוניות הקשה על שיטתו מהמעשה של האשה שהניחה תפילין על זרוע בעלה. ולכאורה דברי הגהות מיימוניות תמוהים, שהרי בתפילין הכל מודים שהיא פסולה בכל הכשר עשייתה, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תפילין (ג, טז). ואולי יש להביא מכאן ראייה לדברי הפמ"ג שהוכרנו בהערה הקודמת שמן התורה אשה פסולה בעשיית השין בלבד, אבל אין מניעה שפעולת ההנחה תיעשה על ידי אשה, וממילא מובן מדוע הקושיה היא דווקא לדברי ר"ת שפסל אפילו עשיית ציצית על ידי אשה והוא הדין לפעולת ההנחה בתפילין. אבל בשו"ת מהר"ם מלובלין (סימן סח) כבר עמד על הקושי בדברי ההגהות מיימוניות ותירצם בדרך אחרת, עיין שם.

מדוקדק מדברי הגהות מיימוניות שלולא תירוצים אלו מסתמא היינו פוסלים אשה מלהניח תפילין לאיש לשיטת ר"ת. ויש להכריע מכך במחלוקת אחרונים שנפלה בדעת רבינו תם, שאחרונים רבים הקשו על רבנו תם הפוסל אשה מלעשות ציצית, כמה זה שונה מסוכה דקיימא לן (סוכה ח:). סוכות גגב"ך (=גוים, נשים, בהמה, כותים) כשרה? ומצאתי באחרונים כמה תירוצים לזה:

א. הכתב-סופר בתשובותיו (א"ח סימן א) תירץ שרבנו תם פסל אשה רק בדברים שצריך בהם עשיה לשמה, כגון ציצית וכתובת פרשיות מוחה ותפילין, אבל סוכה שלא צריך לבנותה לשמה - כשרה אף אם נבנתה על ידי נשים.

ב. והאבני-נזר (א"ח סימן תפא) כתב שבמקום שהמעשה רק בא להחיר איסור אשה כשרה, ולכן היא כשרה לבנות סוכה, שמטרת בניית הסוכה היא להחיר את האיסור לאכול ולישון מחוץ לסוכה (וצ"ע שאכילת כוית בלילה הראשון היא חובה מדאורייתא). וממה שדקדקנו מדברי ההגהות מיימוניות נדחים דבריהם, שהרי לפי דבריהם אין בכלל קושי מקשירת תפילין שלא צריך לקושרם לשמה וכן אינם באים להחיר איסור, ומדברי הגהות מיימוניות מבורר שאילו לא תירוציו היה קשה על רבנו תם מתפילין.

חבר לא קשרה את התפילין על ידו אלא סייעה בכך בלבד, וממילא אין הוכחה שקשירת התפילין אינה מגוף המצוה. ומצאתי באחרונים שתי אפשרויות נוספות לדחיית הראייה מדברי רבי שמעון בן אלעזר: א. רבי שמעון בן אלעזר סובר ששבת ולילה זמן תפילין הם, וממילא מצות תפילין אינה מצות עשה שהזמן גרמה ונשים חייבות בה (צפנת פענח על הרמב"ם פרק ד מהלכות תפילין הלכה ד, שו"ת אבני נזר אר"ח סימן מ אות ו). ב. מכיוון שהוא סייע בקשירה ע"י קירוב וזרעו אליה הרי זה כאילו הוא עצמו השתתף בקשירה, כמו שבאיסור הקפת הראש גם הניקף בכלל האיסור (צפנת פענח שם, שו"ת מהר"ם שיק אר"ח סימן טו). ויש מה לדון בתירוץ זה, אך לא נעסוק בזה כאן.

בירור דעות הראשונים

למרות שההוכחה מדברי הגמרא נדחתה, מכל מקום יש ללמוד מדברי חלק מן הראשונים שאין מצווה בקשירת התפילין:

א. **דעת הגהות מיימוניות:** לשונו צוטטה לעיל. את דעתו בנידון שלנו נוכל להבין מתוך הקשר הדברים: הגהות מיימוניות הקשה על רבנו תם הסובר שאשה פסולה מלעסוק בהכשר מצוה מדברי רבי שמעון בן אלעזר ששמע מדבריו שאשה כשרה לקשור תפילין, ותירץ שני תירוצים לשיטתו. ברור מדברי ההגהות מיימוניות שאילו לא דברי ר"ת לא היה כל קושי בהבנת דברי רבי שמעון בן אלעזר, ולא היינו צריכים לומר שהיא רק סייעה ולא קשרה, אלא היינו מפרשים את דברי הגמרא כפשוטם שהיא אכן קשרה את התפילין על זרוע בעלה. מכאן נובע שלדעת ההגהות מיימוניות הקשירה אינה חלק ממצות הנחת התפילין.⁷

ג. לכן נראה שיש לקבל את תירוצו של האגרות-משה (אר"ח ח"ה, סימן מ אות ג) שתיך שלדעת רבנו תם אשה פסולה רק בדבר שאין לו משמעות חוץ מהמצוה, כגון עשיית ציצית שאין להם משמעות חוץ ממצותן. אבל סוכה משמשת גם שלא לצורך מצוה כגון לטוח בצלו, ומכיון שיש משמעות לסיכוך שע"י האשה מהצד הזה, ממילא גם לצורך המצוה הסוכה כשרה. ולפי דבריו הקושיה מתפילין מובנת שהרי אין לתפילין משמעות חוץ מאשר לצורך מצוה, ולכן הצרכנו לתירוציו של ההגהות מיימוניות.

ד. אמנם מדבריו עולה שלשיטת ר"ת הפוסל עשיית הכשר מצוה ע"י אשה יש להסתפק אם מותר לאשה לקשור תפילין על זרועו של איש, ואם כן גם אם נכריע שהקשירה אינה חלק ממצוות הנחת תפילין נצטרך להתחשב למעשה בדעת ר"ת. ועיין בשו"ע (אר"ח יד, א) שפסק שאשה כשרה לעשות ציצית, ונמצא שלדעתו אין חוששים לר"ת, אבל הרמ"א שם פסק שיש להחמיר לכתחילה שלא תעשה אשה ציצית והאחרונים נחלקו בביאור דעתו: יש אומרים שכונתו להחמיר כרבנו תם, ויש אומרים שכונתו לדעת מהר"ם המוכר בהגהות מיימוניות הנ"ל שמחמיר בציצית בלבד, שהרי נאמר בתורה: "דבר אל בני ישראל... ועשו להם ציצית" ויש לדרוש שהפסוק ממעט בנות ישראל מעשיית ציצית, אבל דברים אחרים אשה כשרה לעשות (עיין ביאור

ב. **דעת תרומת הדשן:** בשו"ת הר צבי (א"ח סימן כב) הביא ראייה מדברי תרומת הדשן (סוף סימן קמ) שכתב שכאשר אחד מניח לחברו תפילין, מי שמניחים עליו את התפילין מברך. ואם הקשירה בעצמה היתה מצוה, היינו צריכים לחייב את הקושר לברך, שהרי הוא עושה את מצות הקשירה, אלא מכאן שאין מצוה כלל בקשירה. עד כאן תורף דבריו.

אבל נראה לי שאין מדברי תרומת הדשן ראייה, שהרי גם אם נאמר שהקשירה היא חלק מהמצוה, אין הכוונה שהקשירה היא מצוה בפני עצמה, אלא הכוונה היא שהקשירה היא חלק מהמצוה הכוללת קשירה והנחה. ולפי זה ברור שהקושר אינו מברך, שהרי הוא עושה רק חלק מהמצוה, אבל מי שמניחים עליו קיים את המצוה בשלימותה - התפילין מונחות עליו, והקשירה נעשתה על ידי שלוחו,⁸ ולפיכך הוא מברך.

ג. **דעת מהר"ח אור זרוע:** בדבריו מפורש שלדעתו אין מצוה כלל בקשירה אלא בהנחה בלבד, וזה לשונו בתשובותיו (סימן יא): "ומעניין המילה נראה דאין האב חייב למול בנו בידיו, אלא לעסוק שיהא נימול... וכן גבי תפילין וכי לא יקשרם לו אחר על ראשו וזורעו... אלא כל הני עיקר מצוותן אינו העשיה אלא שהמילה חתומה בבשרו וכן ישיבתו בסוכה וכן תפילין המונחין בראשו ובזרועו". הרי שדעתו כדעת ההגהות מיימוניות.

ד. **דעת רבנו פרץ:** במסכת מנחות (דף לו.) מובאת ברייתא: "ת"ר: תפילין - מאימתי מברך עליהן? משעת הנחתן. כיצד? היה משכים לצאת לדרך ומתיירא שמא יאבדו - מניחן, וכשיגיע זמן ממשמש בהן ומברך עליהן". רוב הראשונים פירשו שדין זה הוא לפי מה שנפסק להלכה שלילה זמן תפילין הוא, ולפיכך מותר להניחן ללא ברכה לפני עלות השחר (עין בטור וב"י א"ח סימן ל), וכן פסק בשו"ע (א"ח ל, ג).

אבל רבנו פרץ בהגהות סמ"ק (מצוה קנ"ג אות יא) חלק על פירוש זה ופירש שבריייתא זו נשנתה לפי השיטה שלילה אינו זמן תפילין, אבל להלכה שלילה זמן תפילין הוא - מברך עליהן מיד. ובשו"ת הר צבי (א"ח סימן כג) הוכיח מפירושו של רבנו

הלכה שם ד"ה להצריך אנשים). ולפי זה נמצא שלעניין תפילין פשוט שהשו"ע לא חש לדעת רבנו תם, ודעת הרמ"א בזה תלויה במחלוקת האחרונים הנ"ל. למעשה ישנו צד נוסף להקל בזה, שהרי ראינו שגם לדעת רבנו תם יתכן שמוותר לאשה לקשור תפילין מכיוון שהקשירה אינה חלק מתיקון המצוה, והרמ"א רק החמיר לכתחילה כדבריו ולא פסל בדיעבד, ויש מקום לומר שבדבר שרבנו תם בעצמו מסופק בו יכשר הרמ"א לכתחילה.

פרץ שקשירת התפילין אינה חלק מהמצוה, שהרי לפי רבנו פרץ הברייתא נשנתה בשיטת האומרים שלילה אינו זמן תפילין, ואם כן הקשירה נעשתה בזמן שלא ניתן לקיים בו את המצוה, ואף על פי כן כשמגיע זמן הנחתן אינו צריך לחלוף את התפילין ולקושרן על זרועו מחדש כדי לקיים מצות קשירה, אלא ממשיך בהן ומברך בעודן מונחות במקומן. ברור מדבריו שהקשירה אינה חלק מהמצוה, שאילו היה כן, לא היה אפשר לבצע את הקשירה בזמן שלא ניתן לקיים בו את המצוה⁹.

ה. **דעת רבנו אליהו:** במסכת מנחות (לה:): הסיקו שמברכים על תפילין "משעת הנחה ועד שעת קשירה". מלשון הגמרא משמע שישנה פעולה של "קשירה" שאותו מבצע אדם בכל פעם שהוא מניח תפילין, ונחלקו הראשונים מה טיבה של "קשירה" זו. דעת רבינו אליהו מובאת בדברי התוספות שם (בד"ה משעת): "מכאן היה מדקדק רבנו אליהו שצריך אדם לקשור תפילין בכל יום (כלומר לקשור את קשר היו"ד והדל"ת), ורבנו תם מפרש דאין צריך". בהמשך דברי תוספות מבואר שלדעת רבינו תם ה"קשירה" המוזכרת בגמרא אינה קשירת היו"ד והדל"ת אלא הידוק התפילין על הזרוע.

נראה פשוט שדברי רבנו אליהו מבוססים על שתי סברות: א. הוראת "וקשרתם" האמור בתורה הוא שצריך לקשור בפועל את התפילין על מנת לקיים את המצוה. ב. "וקשרתם" מוסב על קשרי היו"ד והדל"ת, ולא על הידוק התפילה על הזרוע. נמצא שלדעת רבנו אליהו הקשירה היא חלק ממצות הנחת תפילין, והוא חולק על דבריהם של ההגהות מיימוניות, מהר"ח אור זרוע ורבנו פרץ שהוכחנו שלדעתם הקשירה אינה חלק מהמצוה. ואע"פ שלגבי סברתו השניה של רבנו אליהו אין ההלכה כן אלא כרבנו תם ש"וקשרתם" מורה על ההידוק, מכל מקום בסברתו הראשונה יתכן שהלכה כדבריו¹⁰. ולפי זה נראה שרבנו אליהו יפרש שאשת

9 עיין בצפנת פענח על הרמב"ם (תפילין ד, ד) שהרגיש בראייה זו וכתב שהמשמוש הוא מעשה של הנחה. אך דבריו אינם מתישבים, שבהמשך דבריו של רבנו פרץ מובאים דברי רבנו שמשון (המובאים גם בתוס' על הגמרא שם בד"ה וכשיגיע) שהוא הדין לציצית שיכול להתעטף בהם קודם אור היום וכשיגיע זמנם ימשיך בהם ויברך. ופשוט שלענין ציצית המשמוש אינו חלק מהמצוה (שהרי לא ניתן להחשיב משמוש כהתעטפות, שהיא הפעולה הנדרשת בציצית) אלא מעשה סמלי הנעשה כדי להעניק משמעות לברכה, ואם כן נראה שכן היא ההבנה גם לגבי תפילין שמדובר במעשה סמלי שאינו מגוף המצוה. ולפיכך נראה שראיית הר צבי מדברי רבנו פרץ נכונה.

10 מפשטות לשון תוס' משמע שרבנו אליהו ורבנו תם נחלקו גם על משמעות הוראת "וקשרתם" האמור בפסוק, שרבנו אליהו היא מורה על קשירת הדל"ת והיו"ד, ולרבנו תם - על ההידוק, ולא רק בביאור המילה "קשירה" שבדברי הגמרא. אבל מהר"ט בתשובותיו (חלק ב סימן ז) פירש שגם רבנו תם מורה ש"וקשרתם" מורה על הקשירה בהכנת התפילין, אלא שהוא סובר שדי לקשור קשר זה פעם אחת, ומה שפירש שקשירה

החבר רק סייעה לו להניח את תפיליו, כמו שראינו לעיל בדברי הגהות מיימוניות. וכך פירשו בדעתו כמה אחרונים¹¹. ולקמן נציע הסבר אחר למעשה אשת החבר לשיטתו.

מחלוקת הראשונים - אמיתית או מדומה?

לכאורה יצא לנו מכל האמור ששאלתנו תלויה במחלוקת ראשונים: לדעת רבנו אליהו יש מצוה בקשירה, ואילו לדעת הגהות מיימוניות, מהר"ח אור זרוע ורבנו פרץ אין מצוה בקשירה. אך אם כנים דברינו, יש לתמוה היאך לא הוזכר במפורש בראשונים שישנה מחלוקת בזה. ועוד, רבנו אליהו בעצמו הביא את המעשה באשת החבר כחיוזק לדבריו שצריך לקשור את התפילין בכל יום (שלפיה היה החבר זקוק לסיועה של אשתו - תוס' שם), ולא הזכיר שיש בזה קושי מהותי על שיטתו שישנה מצוה בקשירה¹². ובנוסף לכל זה, לא מובן לפי אף אחת משתי השיטות מדוע שינתה התורה בלשונה וכתבה במקום אחד "וקשרתם" ובמקום אחר "והיו".

לפיכך נראה לי שבאמת לא נחלקו הראשונים כלל בהגדרת מקומה של פעולת ההנחה במצוות הנחת תפילין, ודברי כולם עולים בקנה אחד: כל הראשונים מודים שישנו צורך בקשירה בפועל, אבל קשירה זו אינה חלק מהמצוה. יש לדמות את הדבר למצות סוכה: ישנה חובה לעשות סוכה, ולא ניתן להסתפק בסוכה עשויה ועומדת¹³, ומכל מקום אין מצוה על כל יחיד לעשות סוכה כחלק ממצות הישיבה בסוכה המוטלת עליו. יתרה מכך - הסוכה כשירה גם אם נעשתה על ידי

היינו ההידוק, הוא רק לגבי לשון הגמרא "משעת קשירה עד שעת הנחה". ונראה שמהר"ט לא ראה את דברי הרא"ש בחולין (פרק א סימן יב) שהביא את מחלוקתם של רבנו אליהו ורבנו תם, וציון שרבנו שמשון רצה להוכיח בדברי רבנו אליהו "דכתיב בשל יד 'וקשרתם...' וכתבתם' ודרשין מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין הנחה בשמאל. ואם היה קושר תחילה ואחר כך מכניס בזרוע (כדעת רבנו תם) אם כן היכי דייק דהנחה בשמאל? ובסוף דבריו תירץ שלפי רבנו תם "אף קשירה בימין - היינו הידוק", ואם כן מבואר בדברי הרא"ש שלפי רבנו תם גם הוראת "וקשרתם" שבפסוק היא על ההידוק. אמנם לא ניתן לדקדק מכך שלדעת רבנו תם ישנה מצוה לקשור (והינו להדוק), שאפשר לומר שמכיון שבדרך כלל קושרים את התפילין ציוותה התורה שכאשר קושרים הקשירה צריכה להיעשות ביד ימין, וזאת כדי שהתפילה תהיה מונחת על יד שמאל, ואם כן אין כוונת הכתוב לצוות על הקשירה, אלא ללמד שהתפילה צריכה להיות מונחת בשמאל.

11 מהר"ם שיק בתשובותיו (או"ח סימן טו) וכן בשו"ת שבט הלוי (חלק א סימן ח).

12 אע"פ שניתן לישב את הקושי כפי שצינו, מכל מקום תמוה שהוא לא התייחס בכלל לקושי הבולט הזה.

13 במסכת סוכה (יא:) דרשו מלשון הכתוב "חג הסוכות תעשה לך" ולא מן העשוי.

נשים ונכרים שאינם מחויבים כלל במצוה¹⁴, ואם כן ברור שאין עשיית הסוכה מגוף המצוה. ניתן להסביר כך את הציווי "וקשרתם", שחובה לקשור בפועל, אך אין בכך מצוה.

לפי ההסבר הזה מיושבים כל הקשיים שהצבענו עליהם לעיל - אין מחלוקת כלל בין הראשונים בזה, ורבנו אליהו שהצריך קשירה הצריך זאת בתור חובה המעכבת במצוה ולא בתור חלק מהמצוה, ושאר הראשונים יסכימו עמו בכך. כמו כן לא התקשה רבנו אליהו במעשה אשת החבר, שבאמת היא כשרה בקשירת התפילין מכיון שהקשירה אינה חלק מהמצוה, וכמו שהיא כשרה לסכך סוכה למרות שיש חובה בכך. ובמיוחד התברר בכך משמעות שינוי הלשונות שבתורה, שבמקום אחד נכתב "וקשרתם" כדי ללמד שישנה חובה לקשור את התפילין, ובמקום אחר נכתב "והיו" ללמד שהמצוה עצמה כוללת רק את היות התפילין מונחים עליו, ולא את פעולת הקשירה.

לפי ההסבר המוצע ניתן ליישב קושי נוסף העולה בדברי ההגהות מיימוניות: כאמור, ההגהות מיימוניות הקשה על רבנו תם הפוסל אשה בעשיית ציצית כיצד יתכן שאשת החבר קשרה לו תפילין על ידו. ולכאורה קושייתו אינה מובנת, שהרי נראה שפשוט שגם רבנו תם יודה שמותר לאשה לעשות דבר שאינו ממהות הכנת התפילין, כגון הבאת התפילין לבעל כדי שיוכל להניחם. ומכיון שההגהות מיימוניות סובר שאין מצוה בקשירה, הרי שזהו מעשה חסר משמעות הלכתית כמו הבאת התפילין לבעל להניחם, ומדוע מעשה אשת החבר מהווה קושיה לדברי רבנו תם? אך לפי השיטה שהצגנו כעת הדבר מיושב, שנמצא שישנה משמעות הלכתית לקשירה אף על פי שהיא אינה מצוה.

נשוב לבחון את המקרים שהצגנו בתחילת המאמר, לפי הבנתנו כעת:

א. במקרה שהוסרה חציצה ונמצאת התפילה מונחת מאליה - מכיון שחסרה פעולת הקשירה, יש להסיר את התפילין ולחזור ולהניחם בכשרות.

ב. אשה שקשרה תפילין על זרועו של איש - יש להכשיר, שהרי נעשתה פעולת קשירה, ואף על פי שאשה אינה חייבת במצות תפילין - אין בכך כלום, שהקשירה היא אמנם חובה אך היא אינה חלק מגוף המצוה¹⁵.

14 סוכת 'גב'י"ן (גוים, נשים, בהמה וכותים) כשרה, כמבואר במסכת סוכה (ח).

15 לעיל הבאנו את דעת רבנו תם הפוסל כל עשית הכשר מצוה ע"י מי שאינו מחויב בה, כגון עשיית ציצית. ולשיטתו יתכן שאשה פסולה לקשור תפילין אף שאינו מצוה כלל, והדבר תלוי בשני תירוצי ההגה"מ שהובאו לעיל לשיטת ר"ת לגבי הקושיה מאשת החבר: לתירוצו הראשון של ההגהות מיימוניות שהיא רק סייעה לו

חובת קשירה בתפילין של ראש

עד כה ראינו שישנה אפשרות שהקשירה מעכבת בהנחת תפילין. גם לפי האפשרות הזאת, לא ברור אם דין זה מוגבל דווקא לתפילין של יד, שעליהם נאמר "וקשרתם", ואילו בתפילין של ראש אין צורך בקשירה, שהרי בכל המקומות נאמר בו "והיו", או שנפרש ש"וקשרתם" מוסב גם על תפילין של ראש המזכירים בהמשך הפסוק. לכאורה, היה נראה לדקדק מלשון הרמב"ם במנין המצוות ביד החזקה שישנו חילוק כזה, שכך כתב שם (במנין המצות שבריש הלכות תפילין): ^(א) **להיות** תפילין על הראש ^(ב) **לקשרן** על היד. אבל בספר המצוות (עשין יב-יג) כתב בשניהם **"להניח"**, ובמנין המצוות הקצר שבתחילת היד החזקה כתב בשניהם **"לקשור"**, כך שנראה שהרמב"ם לא התכוון לדיוק זה בדבריו.

לעיל הבאנו את מחלוקת רבנו תם ורבנו אליהו בשאלה האם חייבים לקשור את קשרי היו"ד והדל"ת שבתפילין בכל יום. ומובא בראשונים (רא"ש חולין פרק א סימן יב ועוד) שרבנו שמשון ביקש להכריע כרבנו אליהו בתפילין של יד מכיון שנאמר בהם **"וקשרתם"** ורבנו תם בתפילין של ראש שבהם נאמר רק **"והיו"**. אמנם לבסוף חזר רבנו שמשון להורות בשניהם כרבנו תם מכורח ראייה ממשנה במקוואות, אבל יתכן שהוא רק חזר לפרש ש"וקשרתם" מורה על ההידוק ולא על קשירת הקשר, אבל הוא עדיין מחלק שבשל יד ההידוק מצוה ובשל ראש ההידוק אינו מצווה. ועיין עוד בצפנת פענח על הרמב"ם (תפילין ד, ד) שכתב כדבר פשוט שבתפילין של יד יש מצווה בהידוק ובשל ראש אין מצווה בהידוק.

סיכום

האחרונים נסתפקו האם הקשירה היא חלק ממצוות הנחת התפילין. יש להסתפקות זו לפחות שתי השלכות הלכתיות: **א.** במקרה שהתפילה מונחת על הזרוע על גבי חציצה, האם די בהסרת החציצה או שצריך להניחה מחדש. **ב.** האם אשה יכולה להניח תפילין על זרועו של איש. הוכחנו מדברי הגהות מיימוניות, מהר"ח אור זרוע ורבנו פרץ שהם סוברים שאין מצווה בקשירת התפילין, ומדברי רבנו אליהו שהוא סובר שישנו צורך בקשירה. בפשטות נראה להסביר שהם נחלקו האם ישנה

להניח, נמצא שר"ת יפסול באשה, ולתירוצו השני שבקיום המצוה אשה כשרה, גם ר"ת יודה שמותר לאשה להניח תפילין. נמצא שאף למסקנתנו שאין מצוה בקשירה יש לדון לפסול האשה מצד דעת רבנו תם, אך לאור מה שכתבתי בהערה 7 נראה שאין לחוש לכך.

מצווה בקשירה או לא, ואם כן רבנו אליהו יפסול בשני המקרים, ושאר הראשונים יכשירו בשניהם.

אולם הצענו שייתכן שהכל מודים שאין מצוה בקשירה, אבל בכל זאת מעשה הקשירה מעכב. השוינו זאת לסוכה, שכמו שחייבים לסכך סוכה ולא ניתן להסתפק בסוכה מסוככת ועומדת, ולמרות זאת מפעולת הסיכוך אינה מצוה, כך הקשירה בתפילין מעכבת אך היא אינה מצוה. וניתן להסביר שכל הראשונים סוברים כך ואין בכלל מחלוקת בדבר. לפי זה במקרה הראשון יש לפסול שהרי לא התבצעה קשירה, אבל במקרה השני יש להכשיר, שהרי הקשירה קוימה על ידי האשה. ואף על פי שהיא אינה חייבת במצוה, מכיון שהקשירה אינה מצוה אלא מעשה מעכב, היא כשרה לעשותו, וכמו שהיא כשרה לסכך סוכה¹⁶.

גם למצריכים קשירה בתפילה של יד, בתפילה של ראש אפשר שלא יצריכו זאת, שיתכן שהצו "וקשרתם" האמור בתורה מוסב על תפילה של יד בלבד, אבל על תפילה של ראש נאמר רק "והיו", ואם כן מצוותה שתהיה מונחת על הראש אף ללא קשירה.

---

16 עיין בהערה 15 שיתכן שרבנו תם יפסול בזה מפני שלדעתו אשה פסולה מלהכין צרכי מצוה שאינה חייבת בה, ושלמעשה נראה שיש להקל בזה.